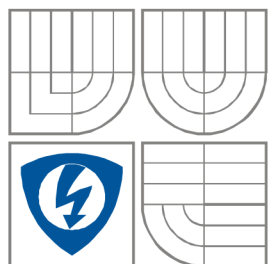

VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V BRNĚ
BRNO UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

FAKULTA ELEKTROTECHNIKY A KOMUNIKAČNÍCH
TECHNOLOGIÍ

ÚSTAV AUTOMATIZACE A MĚŘÍCÍ TECHNIKY

FACULTY OF ELECTRICAL ENGINEERING AND
COMMUNICATION

DEPARTMENT OF CONTROL AND INSTRUMENTATION

AUTOMATIZOVANÉ ZPRACOVÁNÍ DAT Z MĚŘENÍ
STEJNOSMĚRNÉHO ODPORU
DATA PROCESSING AUTOMATIZATION OF DC RESISTANCE MEASUREMENT

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE
BACHELOR'S THESIS

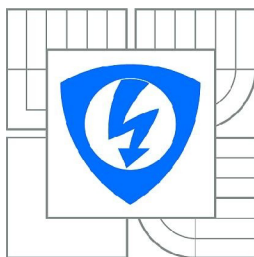
AUTOR PRÁCE
AUTHOR

LADISLAV ABRLE

VEDOUCÍ PRÁCE
SUPERVISOR

Ing. MARIE HAVLÍKOVÁ, Ph.D.

BRNO, 2010

VYSOKÉ UČENÍ
TECHNICKÉ V BRNĚ

Fakulta elektrotechniky
a komunikačních technologií

Ústav automatizace a měřicí techniky

Bakalářská práce

bakalářský studijní obor
Automatizační a měřicí technika

Student: Ladislav Abrle

ID: 103217

Ročník: 3

Akademický rok: 2009/2010

NÁZEV TÉMATU:

Automatizované zpracování dat z měření stejnosměrného odporu

POKYNY PRO VYPRACOVÁNÍ:

1. Popište průběh a zásady měření stejnosměrného elektrického odporu na pracovišti ČMI Brno zejména s ohledem na tvorbu záznamů z měření, výpočtů nejistot měření a tvorbu kalibračních listů.
2. V návaznosti na semestrální práci vytvořte v Excelu vzor pro Záznam z měření a kalibrační list dle pokynů konzultanta z ČMI Brno.
3. Rozšiřte Záznam z měření o automatizovaný výpočet hodnoty kalibrovaného etalonu a o výpočet nejistot měření z naměřených dat.
4. Propojte Záznam o měření s vytvořeným SW v LabVIEW a vše odladte na pracovišti ČMI Brno.

DOPORUČENÁ LITERATURA:

[1] Dokumenty EAL

[2] Podle pokynů vedoucích bakalářské práce a konzultantů z ČMI Brno

Termín zadání: 8.2.2010

Termín odevzdání: 2.8.2010

Vedoucí práce: Ing. Marie Havlíková, Ph.D.

prof. Ing. Pavel Jura, CSc.

Předseda oborové rady

UPOZORNĚNÍ:

Autor bakalářské práce nesmí při vytváření bakalářské práce porušit autorská práva třetích osob, zejména nesmí zasahovat nedovoleným způsobem do cizích autorských práv osobnostních a musí si být plně vědom následků porušení ustanovení § 11 a následujících autorského zákona č. 121/2000 Sb., včetně možných trestněprávních důsledků vyplývajících z ustanovení části druhé, hlavy VI. díl 4 Trestního zákoníku č.40/2009 Sb.

Abstrakt:

Tato práce se zabývá automatizovaným zpracováním dat při měření stejnosměrného odporu pro Český metrologický institut. Práce popisuje postup při kalibraci stejnosměrného odporu v laboratoři ČMI, vyhodnocení jednotlivých nejistot měření a způsob zápisu v kalibračním protokolu.

Klíčová slova:

Výběrová směrodatná odchylka, standardní nejistota měření, rozšířená nejistota, kalibrační list, multimetr Fluke 8508A.

Abstract:

This work deal with automated data processing at metering DC resistance for Czech metrological institute. Work describes progress at calibration DC resistance in laboratory ČMI, evaluation single uncertainties metering plus way entry in calibration record.

Keywords:

Superior quality standard deviation, standard measurment uncertainty, extensit uncertainty, calibration leaf, multimeter Fluke 8508A.

Bibliografická citace projektu:

ABRLE L. *Automatizované zpracování dat z měření stejnosměrného odporu*. Brno: Vysoké učení technické v Brně, Fakulta elektrotechniky a komunikačních technologií, 2010. 44 s. Vedoucí práce Ing. Marie Havlíková, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci na téma Automatizované zpracování dat z měření stejnosměrného odporu jsem vypracoval samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou všechny citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury na konci práce.

Jako autor uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že v souvislosti s vytvořením tohoto projektu jsem neporušil autorská práva třetích osob, zejména jsem nezasáhl nedovoleným způsobem do cizích autorských práv osobnostních a jsem si plně vědom následků porušení ustanovení § 11 a následujících autorského zákona č. 121/2000 Sb., včetně možných trestněprávních důsledků vyplývajících z ustanovení § 152 trestního zákona č. 140/1961 Sb.

V Brně dne 2. srpna 2010

.....

podpis autora

Poděkování

Děkuji vedoucí bakalářské práce Ing. Marii Havlíkové, Ph.D. za účinnou metodickou, pedagogickou a odbornou pomoc a další cenné rady při zpracování mé bakalářské práce. Dále děkuji Ing. Věře Novákové Zchovalové a Ing. Lubomíru Mičánkovi z Českého metrologického institutu za metodické rady a odbornou pomoc při realizaci této bakalářské práce.

V Brně dne 2. srpna 2010

.....

podpis autora

OBSAH

1. ÚVOD	9
2. MĚŘENÍ STEJNOSMĚRNÉHO ODPORU	10
2.1 Rozdělení odporů	10
2.2 Druhy metod	10
2.3 Příprava před kalibrací	11
2.4 Vlastní kalibrace	12
2.5 Vyhodnocení měření	13
3. ZDROJE NEJISTOTY MĚŘENÍ.....	14
4. STANOVENÍ NEJISTOT	15
4.1 Stanovení nejistoty typu A	15
4.2 Stanovení nejistoty typu B	17
4.3 Standardní kombinovaná nejistota	19
4.4 Odhad nejistoty výstupní veličiny	20
4.5 Rozšířená nejistota měření	23
4.6 Kalibrační listy a nejistoty měření	24
5. STANOVENÍ NEJISTOT MĚŘENÍ DC ODPORU	27
5.1 Pracovní podmínky	27
5.2 Stanovení zdrojů nejistot.....	28
5.3 Výpočet nejistot	29
6. EXPERIMENTÁLNÍ ČÁST	33
6.1 Popis záznamu o měření	33
6.2 Kalibrační list.....	36
7. ZÁVĚR.....	40
8. SEZNAM SYMBOLŮ, VELIČIN A ZKRATEK.....	41
9. SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	43
10. PŘÍLOHY.....	44
10.1 obsah CD.....	44

Seznam obrázků

Obrázek 2.1: Měření DC odporu, komparační metoda	11
Obrázek 2.2: Měření DC odporu, metoda přímého porovnání	11
Obrázek 4.1: Rozdělení pravděpodobnosti [6].....	19
Obrázek 6.1: Vstupní data.....	33
Obrázek 6.2: Informace o zákazníkovi	34
Obrázek 6.3: Poměry napětí.....	34
Obrázek 6.4: Rolovací seznam pro výběr etalonu R_E	35
Obrázek 6.5: Výběr umístění kalibrovaného a etalonového odporu R_E a R_X	35
Obrázek 6.6: Výběr jména	36
Obrázek 6.7: První strana kalibračního listu	38
Obrázek 6.8: Druhá strana kalibračního listu.....	39

Seznam tabulek

Tabulka 4.1 - Koeficienty rozšíření [2].....	23
Tabulka 4.2: Schéma požadovaného uspořádání veličin, příspěvků k nejistotě v rámci analýzy nejistot měření [1], [6]	25
Tabulka 5.1: Stanovení poměrů $P_{A/B}(i)$	30
Tabulka 5.2: Standardní nejistoty, koeficienty citlivosti a příspěvky k nejistotě v rámci analýzy nejistot měření	31

1. ÚVOD

V současné době se stále častěji setkáváme s tím, že se výsledek měření vyhodnocuje s určitou nejistotou. V oblasti metrologie je kalibrace nutností. Nejistota výsledku měření je vlastně ukazatelem jeho kvality. Výsledek takového měření nám pak umožňuje porovnat výsledky dosažené různými laboratořemi.

Měření stejnosměrného odporu je velmi používané měření v Českém metrologickém institutu k ověřování stanovených měřidel a kalibraci etalonů. Cílem bakalářské práce je seznámit se s problematikou měření stejnosměrného odporu v laboratořích Českého metrologického institutu, vyhodnocení chyb měření a vyjádření nejistoty v kalibračním protokolu. Dále je cílem vytvoření vzoru pro záznam z měření, kalibrační list s automatickým výpočtem hodnoty kalibrovaného etalonu a výpočet nejistot měření z naměřených dat v prostředí Microsoft Excel.

2. MĚŘENÍ STEJNOSMĚRNÉHO ODPORU

Měření stejnosměrných odporů patří mezi základní elektrická měření. Český metrologický institut v Brně zajišťuje metrologické služby, mezi které spadá i ověřování a kalibrace stanovených měřidel a etalonů.

2.1 ROZDĚLENÍ ODPORŮ

K měření v laboratoři Českého metrologického institutu v Brně se nejčastěji používají elektrické odpory od výrobců Tinsley a Metra. Jedná se o odpory drátové nebo uhlíkové.

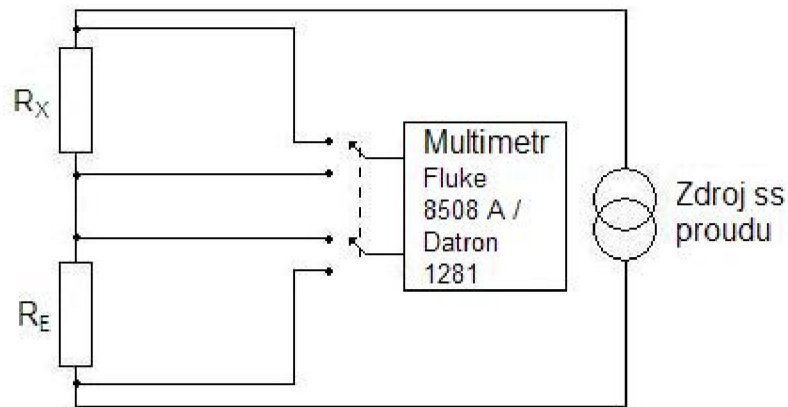
Z hlediska velikosti můžeme elektrické odpory rozdělit na:

- malé - do 0,0001 do 0,1 Ω ,
- střední - 0,1 Ω až 100 k Ω ,
- velké - nad 1 M Ω .

2.2 DRUHY METOD

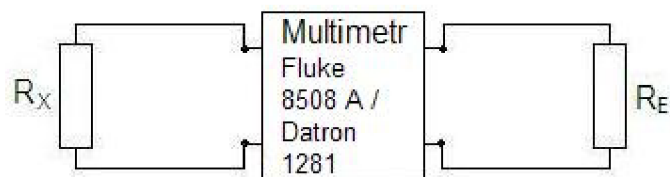
K stanovení neznámého stejnosměrného odporu (dále jen odporu) se v laboratoři ČMI používá:

- **komparační metoda** - referenční etalon R_E se známou hodnotou odporu a kalibrovaný etalon R_X se zapojí do série se zdrojem stejnosměrného proudu. Hodnota kalibrovaného odporu R_X se určí ze známé hodnoty referenčního odporu R_E a poměru napětí na referenčním R_E a kalibrovaném R_X odporu. Schéma zapojení je na obrázku 2.1. Tato metoda je vhodná pro měření malých a středně velkých odporů od 0,0001 Ω až po jednotky Ω .

Obrázek 2.1: Měření DC odporu, komparační metoda

- **metoda přímého porovnání** - porovnává se hodnota referenčního etalonu R_E k hodnotě kalibrovanému etalonu R_X . Při použití multimetru Fluke 8508A / Datron 1281 se využije funkce *Scan*, kdy si multimetr určuje sám hodnotu protékajícího proudu referenčním a kalibrovaným odporem R_E , R_X . Hodnota kalibrovaného odporu R_X se určí ze známé hodnoty referenčního odporu R_E a poměru napětí na referenčním R_E a kalibrovaném R_X odporu. Schéma zapojení je na obrázku 2.2. Tato metoda je vhodná pro měření středně velkých odporů od jednotek Ω až po velké odpory $10M\Omega$ a více. [4]

Obrázek 2.2: Měření DC odporu, metoda přímého porovnání

2.3 PŘÍPRAVA PŘED KALIBRACÍ

Kalibrované odpory se nechají v laboratoři při teplotě $(23\pm 2)^\circ\text{C}$ alespoň jeden den před vlastním měřením. Pokud se kalibrované odpory kalibrují v olejové lázni, je třeba je do ní vložit při teplotě 23°C s tolerancí $\pm 0,02^\circ\text{C}$ nejméně 4 hodiny

před měřením. Maximální hodnota odporu, který lze umístit do olejové lázně, je $1\text{M}\Omega$ s ohledem na izolační vlastnosti parafinového oleje.

V případě realizace komparační metody měření odporu se odpory R_E a R_X zapojují do série se zdrojem proudu. Propojení je realizováno, tak aby vzájemná induktivní vazba mezi proudovými a napěťovými vodiči nevznikala. Napěťové svorky kalibrovaného odporu etalonu R_X se propojí stíněnými vodiči se vstupem A na multimetru Fluke 8508A / Datron 1281. Napěťové svorky referenčního odporového etalonu R_E se propojí stíněnými vodiči se vstupem B na multimetru Fluke 8508A / Datron 1281. Je-li provedeno stínění, tak je připojeno na svorku Guard na multimetru Fluke 8508A / Datron 1281, jak je uvedeno na obrázku 2.1.

V případě použití metody přímého porovnání na multimetru Fluke 8508A / Datron 1281 se kalibrovaný odpor R_X připojuje k předním a referenční odpor k zadním svorkám multimetru, jak je uvedeno na obrázku 2.2.

Následně se vynulují stejnosměrné napěťové rozsahy multimetru Fluke 8508A / Datron 1281. Použitý způsob připojení se zaznamená v kalibračním listě. [4]

2.4 VLASTNÍ KALIBRACE

Doba protékání měřícího proudu a jeho maximální hodnota kalibrovaným i referenčním etalonem R_X , R_E je určena výrobcem a nesmí být při kalibraci překročena. Hodnota tohoto proudu se uvede v kalibračním listě. Kalibrovaným a etalonovým odporem R_X , R_E se nechá protékat nastavený měřící proud nejméně 30 min. před zahájením měření, pokud to není v rozporu se specifikací výrobce. K měření lze přikročit po dosažení ustáleného stavu komparační metodou.

Na multimetru Fluke 8508A / Datron 1281 se nastaví takový nejnižší pevný napěťový rozsah, aby nedocházelo k překročení maximální hodnoty měřícího rozsahu. Multimetr Fluke 8508A / Datron 1281 se nastaví pro měření poměru napětí (režim A/B) mezi oběma etalony a provádí se odečty poměrů. Počet odečtů je volen s ohledem na snížení nejistoty typu A. Standardně se provádí dvacet odečtů pro každou polaritu proudu. Změna polarity proudu se provádí vždy po dvou odečtech. Je stanoven průměrný odečet $\bar{P}_{A/B}$ jako průměrná hodnota dílčích průměrů

stanovených jednoho poměru pro kladnou polaritu proudu a jednoho časově nejbližšího poměru pro zápornou polaritu proudu.

Při měření odporů nad $1\text{ M}\Omega$ je třeba věnovat zvýšenou pozornost tomu, aby svodový odpor příliš neovlivnil kalibraci, a aby byl snížen vliv elektrostatického rušení na minimum. Toho je dosaženo dostatečnou dobou ustálení hodnoty, omezením pohybu osob v okolí měření, anebo zautomatizováním měření přes PC. Dále je nutno používat vhodné kabely, ošetřit problém stínění a dokonalého zemnění. Dobu ustálení je vhodné uvést v kalibračním listu. Změřené hodnoty se rovněž zaznamenávají v kalibračním listě.

Z metodiky stanovení nejistot měření je zřejmé, že počet odečtů pro stanovení hodnoty kalibrovaného odporu R_X ovlivní výpočet nejistot u .

Měření je doporučeno provádět pouze ve čtyřvodičovém zapojení, jak je vidět na *obrázku 2.1*. [4]

2.5 VYHODNOCENÍ MĚŘENÍ

Hodnotu kalibrovaného odporu R_X stanovíme dle vztahu: [4]

$$R_X = \bar{P}_{A/B} \cdot R_E, \text{ kde} \quad (2.1)$$

R_X - hledaná hodnota kalibrovaného odporu,

$\bar{P}_{A/B}$ - průměrná hodnota dílčích odečtů poměrů A/B pro obě polarity měřicího proudu,

R_E - hodnota etalonového odporu.

3. ZDROJE NEJISTOTY MĚŘENÍ

Nejistota výsledku měření odráží omezenou možnost znalosti hodnoty měřené veličiny. Kompletní znalost by vyžadovala nekonečné množství informací. Jevy přispívající k nejistotě způsobují, že výsledek měření nemůže být charakterizován pouze jedním číslem, jsou nazývány zdroji nejistot.

V praxi existuje mnoho možných zdrojů nejistot měření, zahrnujících např.:

- nekompletní definici měřené veličiny,
- nedokonalou realizaci definice měřené veličiny,
- nereprezentativní vzorkování - naměřené hodnoty nemusí reprezentovat definovanou měřenou veličinu,
- nedostatečnou znalost vlivů okolního prostředí nebo jejich nedokonalé měření,
- vliv lidského faktoru při odečítání analogových měřidel,
- omezené rozlišení měřicího přístroje nebo práh rozlišení,
- nepřesné hodnoty měřicích etalonů a referenčních materiálů,
- nepřesné hodnoty konstant a dalších parametrů získaných z externích zdrojů a použitých při výpočtu,
- aproximace a zjednodušení obsažené v měřicí metodě a postupu,
- změny v opakovaných pozorováních měřené veličiny, která jsou prováděna za zjevně shodných podmínek.

Zdroje nejistot nutně nemusí být nezávislé. Některé ze zdrojů nejistot uvedené pod danými body mohou přispívat k zdroji nejistot uvedenému posledním bodem. [1]

4. STANOVENÍ NEJISTOT

Nejistota měření vztahující se k odhadu hodnot vstupních veličin se stanoví buď postupem pro stanovení nejistoty typu A nebo postupem pro stanovení nejistoty typu B.

Postup pro stanovení standardní nejistoty typu A je založen na stanovení nejistoty statistickou analýzou série pozorování. V tomto případě je standardní nejistota výběrovou směrodatnou odchylkou průměru vycházející z výpočtu nebo příslušné regresní analýzy.

Postup pro stanovení standardní nejistoty typu B je založena na stanovení nejistoty jiným způsobem než statistickým vyhodnocením série pozorování. V tomto případě vychází stanovení standardní nejistoty z nějaké jiné odborné znalosti.[1]

4.1 STANOVENÍ NEJISTOTY TYPU A

Postup pro stanovení nejistoty typu A lze použít tehdy, pokud bylo za stejných podmínek provedeno několik nezávislých pozorování vstupních veličin X_i . Rozptýlení získaných hodnot je pozorovatelné, pokud je měření prováděno s dostatečným rozlišením.

Odhad $\bar{x}$ hodnoty měřené vstupní veličiny X_i , na základě n statisticky nezávislých pozorování, kdy $n > 1$ je dán aritmetickým průměrem individuálních napozorovaných hodnot x_i ($i=1,2,\dots,n$)

$$\bar{x} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n x_i, \text{ kde} \quad (4.1)$$

- $\bar{x}$ - výběrový průměr,
- x_i - měřená hodnota vstupní veličiny X_i ,
- n - počet měření.

Nejistota měření spojená s odhadem $\bar{x}$ se stanoví následujícím postupem:

Standardní nejistota typu A $u_A(x)$ se rovná výběrové směrodatné odchylce $s_{\bar{x}}$ výběrového průměru $\bar{x}$ a určí se dle vztahu:

$$u_A(x_i) = s_{\bar{x}} = \frac{s_x}{\sqrt{n}} = \sqrt{\frac{1}{n(n-1)} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}, \text{ kde} \quad (4.2)$$

$u_A(x_i)$ - standardní nejistota typu A měřené veličiny X_i ,

$s_{\bar{x}}$ - výběrová směrodatná odchylka,

s_x - směrodatná odchylka celého souboru,

n - počet měření.

Vztah (4.2) lze k výpočtu použít jen tehdy, když byl proveden dostatečný počet měření $n \geq 10$.

Při malém počtu měření $n < 10$, se standardní nejistota typu A $u_A(x)$ určí podle vztahu:

$$u_A(x_i) = \frac{s_{pr}}{\sqrt{n}}, \text{ kde} \quad (4.3)$$

s_{pr}^2 - známý průřezový rozptyl,

n - počet měření.

Obecně platí, že pokud je počet opakovaných měření malý $n < 10$, musí být zvážena spolehlivost odhadu standardní nejistoty typu A. Pokud nemůže být počet pozorování zvýšen, je třeba pro stanovení standardní nejistoty zvážit použití dalších z možností.

Pro měření, která jsou dobře popsána a statisticky vyhodnocována, může být odhad rozptylu s_{pr}^2 z velkého počtu měření lépe charakterizovat rozptýlení hodnot než odhad standardní odchylky $s_{\bar{x}}$ stanovený z omezeného počtu pozorování. Pokud je v takovémto případě hodnota x_i vstupní veličiny X_i určena jako aritmetický průměr $\bar{x}$ malého počtu n nezávislých pozorování.[1], [5], [6]

4.2 STANOVENÍ NEJISTOTY TYPU B

Postup pro stanovení standardní nejistoty typu B je založen na stanovení nejistoty vztahující se k odhadu $\bar{x}$ vstupní veličiny X_i jiným způsobem než statistickou analýzou série pozorování. Příslušná standardní nejistota $u_B(x_i)$ je určena odborným úsudkem založeným na základě všech dostupných informací o měřené vstupní veličiny X_i a jejích možných změnách.

Nejistoty náležící do této kategorie mohou být odvozeny na základě:

- údajů z předcházejících měření a jejich výsledků,
- zkušenosti s chováním a vlastnostmi příslušných materiálů a zařízení nebo jejich obecné znalosti,
- údajů výrobce měřicí techniky,
- údajů uváděných v kalibračních listech, ověřovacích listech nebo jiných certifikátech,
- nejistot referenčních údajů převzatých z příruček.

Do jaké míry budou tyto informace využity, závisí zvláště na zkušenosti obsluhy, na hloubce znalostí a praxi experimentátora, protože charakter problému neumožňuje detailně specifikovat jednotný postup. Náležité použití všech relevantních informací pro stanovení nejistoty typu B vyžaduje důkladné pochopení problematiky vycházející ze zkušenosti a obecné znalosti. Správné použití postupu pro stanovení standardní nejistoty typu B může vést k hodnotě nejistoty stejně spolehlivé jako v případě užití postupu pro stanovení nejistoty typu A, a to zejména v případech, kdy je nejistota typu A stanovena z relativně malého počtu statisticky nezávislých pozorování.

Musí být rozlišovány následující případy:

a) Když je pro vstupní veličinu X_i známá pouze jedna hodnota x_i , jako např. naměřená hodnota, výsledná hodnota z předchozích měření, referenční hodnota z literatury nebo korekční hodnota, použije se tato hodnota x_i jako odhad $\bar{x}$. Standardní nejistota typu B $u_B(x_i)$, která náleží k této hodnotě, musí být převzata

ze stejného zdroje. Jestliže to není možné, musí být nejistota typu B $u_B(x_i)$ spočtena z důvěryhodných údajů. Když nejsou k dispozici data tohoto charakteru, musí být nejistota odhadnuta na základě zkušenosti.

b) Když je možné na základě zkušenosti nebo teorie předpokládat pro vstupní veličinu X_i určité pravděpodobnostní rozdělení, je třeba použít za odhad $\bar{x}$ příslušnou očekávanou hodnotu x_i a za příslušnou standardní nejistotu $u_B(x_i)$ odmocninu rozptylu tohoto rozdělení.

c) Když je možné pro hodnoty x_i vstupní veličiny X_i odhadnout pouze horní a dolní limit a_+ a a_- např. rozmezí teplot, údaj výrobce pro měřicí zařízení, zaokrouhlovací chyby nebo chyby vznikající zkracováním při automatické redukci dat, je nutné použít pro popis variability vstupní veličiny X_i rovnoměrného rozdělení. Pro výpočet odhadu $\bar{x}$ této vstupní veličiny je pak použit vztah (4.4) a pro velikost standardní nejistoty $u_B(x_i)$ je pak použit vztah (4.5) :

$$\bar{x} = x_i = \frac{1}{2}(a_+ + a_-) \quad (4.4)$$

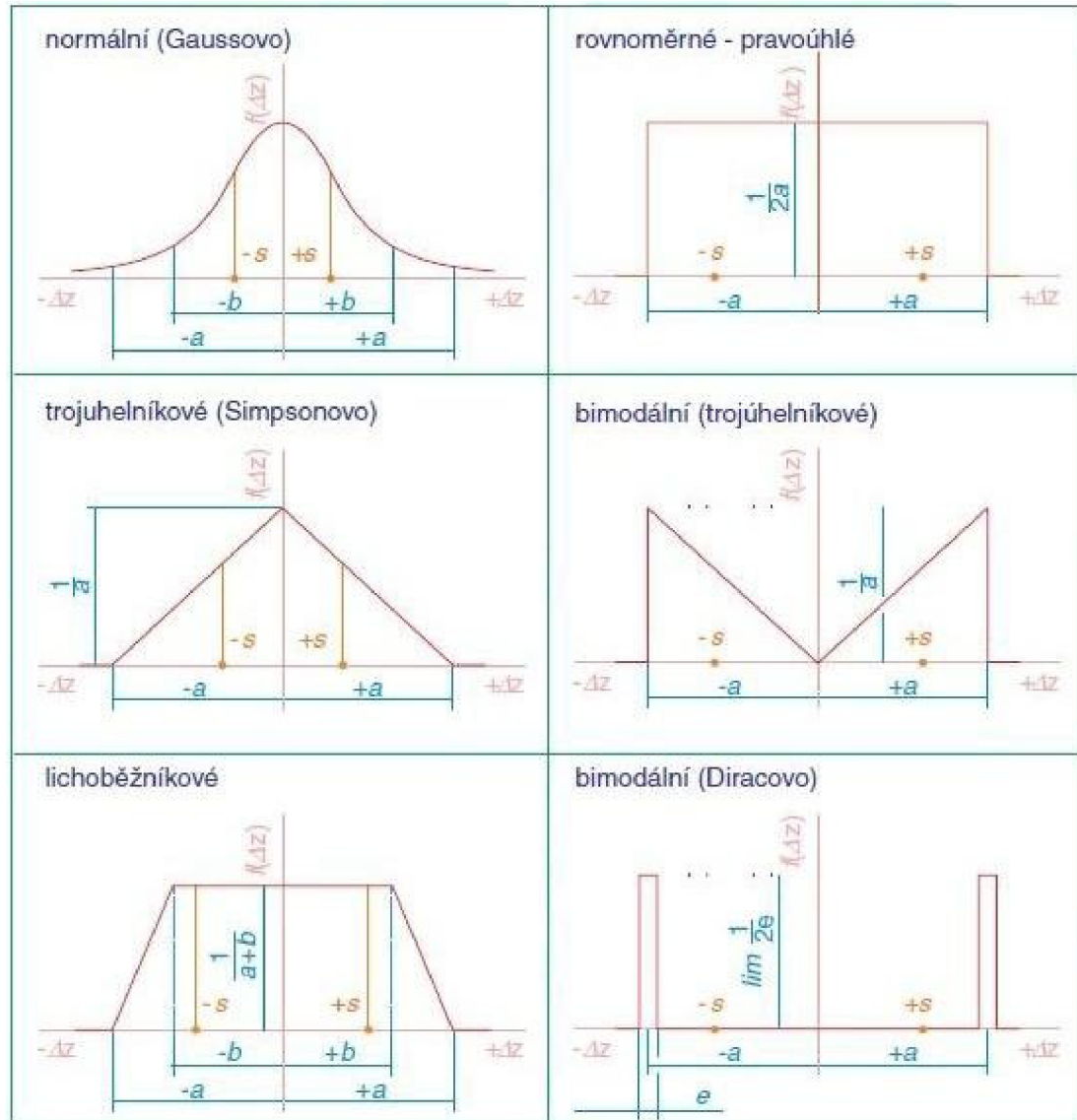
$$u_B^2(x_i) = \frac{1}{12}(a_+ + a_-)^2 \quad (4.5)$$

Jestliže je rozdíl limitních hodnot a_+ a a_- velikosti $2a$, je možné vztah (4.5) upravit na tvar:

$$u_B^2(x_i) = \frac{1}{2}a^2 \quad (4.6)$$

d) Pokud nejsou známy žádné jiné informace, než jsou limity její variability, pak použití rovnoměrného rozdělení představuje přiměřené statistické vyjádření nedostatečné znalosti vstupní veličiny X_i . Když je pravděpodobnost výskytu hodnot vstupní veličiny X_i v okolí středu intervalu hodnot vyšší než pravděpodobnost výskytu hodnot v krajích intervalu, pak je vhodnější použití trojúhelníkového nebo normálního rozdělení. Když je výskyt hodnot v krajích intervalu pravděpodobnější než ve středu intervalu, pak může být vhodnější použití bimodálního-Diracova

rozdělení. Jednotlivé typy rozdělení pravděpodobnosti jsou uvedeny na obrázku 4.1. [1], [6]

Obrázek 4.1: Rozdělení pravděpodobnosti [6]

4.3 STANDARDNÍ KOMBINOVANÁ NEJISTOTA

V praxi je obvykle třeba jediným číslem vyjádřit nejistoty typu A $u_A(x_i)$ a nejistoty typu B $u_B(x_i)$. K tomu se používá celková nejistota, obvykle nazývaná

kombinovaná nejistota označovaná jako $u_C(x_i)$, která se obecně určuje jako odmocnina ze součtu čtverců obou typů nejistot A a B dle vztahu: [6]

$$u_C(x_i) = \sqrt{u_A^2(x_i) + u_B^2(x_i)}, \text{ kde} \quad (4.7)$$

$u_C(x_i)$ - standardní kombinovaná nejistota,

$u_A(x_i)$ - standardní nejistota typu A odhadu $\underline{x}_i$ vstupní veličiny X_i ,

$u_B(x_i)$ - standardní nejistota typu B odhadu $\underline{x}_i$ vstupní veličiny X_i .

4.4 ODHAD NEJISTOTY VÝSTUPNÍ VELIČINY

Výpočet kombinované nejistoty odhadu y výstupní veličiny Y je dán zákonem šíření standardních nejistot. Ten vychází ze zákona o šíření středních kvadratických chyb - směrodatných odchylek. Jestliže se předpokládá jedna výstupní veličina Y , která je funkcí několika vstupních veličin X_i , viz vztah (4.8) a pro její odhad y platí vztah (4.9):

$$Y = f(X_1, X_2, \dots, X_N), \text{ kde} \quad (4.8)$$

Y - výstupní veličina

X_i - vstupní veličina

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_N), \text{ kde} \quad (4.9)$$

y - odhad výstupní veličiny Y

x_i - měřená hodnota vstupní veličiny X_i

Pro nekorelované vstupní veličiny X_i je druhá mocnina standardní nejistoty odhadu y hodnoty výstupní veličiny Y definována vztahem:

$$u^2(y) = \sum_{i=1}^N c_i^2 u_i^2(x_i), \text{ kde} \quad (4.10)$$

$u^2(y)$ - druhá mocnina standardní nejistoty odhadu y výstupní veličiny Y ,

$u_i^2(x_i)$ - druhá mocnina jednotlivých složek nejistot x_i vstupní veličiny X_i ,

c_i - koeficient citlivosti odpovídající odhadu hodnoty x_i vstupní veličiny X_i .

Koeficient citlivosti odpovídající odhadu hodnoty x_i vstupní veličiny X_i se určí jako hodnota parciální derivace funkce f podle vstupní veličiny X_i pro odhad její hodnoty x_i :

$$c_i = \left. \frac{\partial f(X_1, \dots, X_N)}{\partial X_i} \right|_{X_1=x_1, \dots, X_N=x_N}, \text{ kde} \quad (4.11)$$

c_i - koeficient citlivosti odpovídající odhadu hodnoty x_i vstupní veličiny X_i .

X_i - vstupní veličina

Koeficient citlivosti c_i popisuje, do jaké míry je odhad výstupní hodnoty y ovlivňován změnami v odhadu x_i vstupní veličiny X_i . Jeho hodnota může být stanovena z rovnice funkce f dle vztahu (4.11) nebo pomocí numerických metod, tj. výpočtem změny hodnoty odhadu y výstupní veličiny vzhledem ke změně odhadu x_i vstupní veličiny X_i v rozmezí $+u(x_i)$ a $-u(x_i)$. Jako hodnota koeficientu c_i se bere výsledná změna v hodnotě y dělená $2u(x_i)$. V některých případech je vhodnější nalézt změnu hodnoty y experimentálně opakováním měření např. v rozsahu $x_i \pm u(x_i)$.

Když je funkce f definována jako součet nebo rozdíl vstupních veličin X_i ,

$$f(X_1, X_2, \dots, X_N) = \sum_{i=1}^N p_i X_i, \text{ kde} \quad (4.12)$$

X_i - vstupní veličina

p_i - hodnoty koeficientů citlivosti

Pak je odhad hodnoty výstupní veličiny y dán součtem či rozdílem odpovídajících odhadů hodnot vstupních veličin y :

$$y = \sum_{i=1}^N p_i x_i, \text{ kde} \quad (4.13)$$

y - odhad výstupní veličiny Y

p_i - hodnoty koeficientů citlivosti

x_i - měřená hodnota vstupní veličiny X_i

Protože hodnoty koeficientů citlivosti jsou rovny p_i tak vztah přechází na tvar:

$$u^2(y) = \sum_{i=1}^N p_i^2 u^2(x_i) \quad (4.14)$$

Pokud je funkce f definována jako součin nebo podíl vstupních veličin X_i ,

$$f(X_1, X_2, \dots, X_N) = c \prod_{i=1}^N X_i^{p_i} \quad (4.15)$$

pak je odhad hodnoty výstupní veličiny y dán součinem či podílem odhadů hodnot vstupních veličin X_i :

$$y = c \prod_{i=1}^N X_i^{p_i} \quad (4.16)$$

V tomto případě jsou koeficienty citlivosti rovny $p_{i=y/x_i}$ a pokud jsou použity relativní standardní nejistoty $w(y)=u(y)/|y|$ a $w(x_i)=u(x_i)/|x_i|$ je možné ze vztahu odvodit vztah analogický tomuto vztahu:

$$w^2(y) = \sum_{i=1}^N p_i^2 w^2(x_i) \quad (4.17)$$

Když jsou dvě vstupní veličiny X_i a X_k **korelované**, to znamená, že jsou na sobě určitým způsobem závislé, musí se uvažovat i jejich **kovariance** jako jeden z příspěvků k nejistotě. Obecně je nutné respektovat fakt, že zanedbání vzájemných závislostí mezi vstupními veličinami X_i a X_k , může vést k nesprávnému stanovení standardní nejistoty výsledku měření.

Kovariance odpovídající odhadům dvou vstupních veličin X_i a X_k může být považována za nulovou nebo zanedbána v případech, kdy:

- vstupní veličiny X_i a X_k jsou nezávislé, např. proto, že byly zjišťovány opakovaně, ale ne současně v různých nezávislých experimentech, nebo protože představují výsledné hodnoty nezávisle prováděných vyhodnocení,
- jedna ze vstupních veličin X_i a X_k může být považována za konstantu,

c) analýza neposkytne informace ukazující přítomnost korelace mezi vstupními veličinami X_i a X_k .

V některých případech se lze vyvarovat korelací mezi veličinami vhodným výběrem funkce f modelující postup měření. [1], [6]

4.5 ROZŠÍŘENÁ NEJISTOTA MĚŘENÍ

V rámci dokumentu EAL je stanoveno, že při kalibracích v laboratořích akreditovaných členy ALE nestačí standardní nejistoty, ale je nutné uvádět rozšířenou nejistotu měření U pomocí koeficientu rozšíření k . Nejistota měření U je stanovena vynásobením standardní kombinované nejistoty $u(y)$ odhadu y koeficientem rozšíření k :

$$U = k \cdot u_c(y), \text{ kde} \quad (4.18)$$

- U - rozšířená nejistota,
- k - koeficient rozšíření,
- $u_c(y)$ - standardní nejistota.

Pokud lze usuzovat na normální rozdělení měřené veličiny a kdy standardní nejistota odhadu y je stanovena s dostatečnou spolehlivostí, je nutné použít standardní koeficient rozšíření $k=2$. Takto stanovená rozšířená nejistota odpovídá pravděpodobnosti pokrytí 95,45%, což je vidět v tabulce 4.1. Ve většině případů, s kterými je možné se setkat při kalibracích, jsou tyto podmínky splněny.

Koeficient rozšíření k	Pravděpodobnost P
1	68,27 %
2	95,45 %
2,576	99 %
3	99,73 %

Tabulka 4.1 - Koeficienty rozšíření [2]

Předpoklad normálního rozdělení nemůže být v některých případech jednoduše experimentálně potvrzen. V případech, kde několik složek nejistoty

odvozených z nezávislých veličin majících rozdělení s běžným průběhem srovnatelně přispívá ke standardní nejistotě odhadu y výstupní veličiny, je možné předpokládat, že rozdělení hodnot y je normální.

Spolehlivost standardní nejistoty přiřazené k odhadu hodnoty výstupní veličiny y je určena jejími efektivními stupni volnosti. Kritérium spolehlivosti je vždy splněno jen tehdy, pokud žádný z příspěvků nejistoty, určený dle postupu pro nejistotu typu A, není stanoven z méně než deseti opakovaných měření.

Když není splněna normalita rozdělení nebo dostatečná spolehlivost, může vést použití standardního koeficientu rozšíření $k=2$ k rozšířené hodnotě nejistoty odpovídající pravděpodobnosti pokrytí menší než 95%. V takových případech je potom nutné použít jiné postupy, aby bylo zajištěno, že uvedená rozšířená nejistota odpovídá stejné pravděpodobnosti pokrytí jako ve standardním případě. Použití přibližně shodné pravděpodobnosti pokrytí je nezbytné v těch případech, kdy se porovnávají dva výsledky měření stejné veličiny, např. při vyhodnocování porovnání mezi různými laboratořemi nebo při rozhodování o shodě se zadanou hodnotou.

V případech, kdy je možné předpokládat normální rozdělení, je možné, že stanovení standardní nejistoty odhadu výstupní veličiny y není dostatečně spolehlivé. Když není možné zvýšit počet opakovaných měření n nebo místo postupu pro stanovení nejistoty typu A, který vede k nízké spolehlivosti standardní nejistoty, použít postup pro stanovení nejistoty typu B.

V ostatních případech, kdy nelze použít předpokladu normálního rozdělení, je nutné stanovit hodnotu koeficientu rozšíření s ohledem na skutečný tvar rozdělení odhadů hodnot výstupní veličiny y tak, aby jeho hodnota odpovídala pravděpodobnosti pokrytí asi 95%. [1], [2], [6]

4.6 KALIBRAČNÍ LISTY A NEJISTOTY MĚŘENÍ

Analýza nejistot pro určité měření musí obsahovat seznam všech zdrojů nejistot spolu s jejich standardními nejistotami měření a způsoby jejich výpočtu nebo odhadu. Pro opakovaná měření musí být zároveň uveden i počet pozorování n . Aby byla zajištěna přehlednost a jasnost údajů, je doporučeno uvádět všechny údaje vztahující se k této analýze v tabulce. Zde je třeba všechny veličiny označovat buď

fyzikálním symbolem veličiny X_i nebo krátkým identifikátorem a pro všechny musí být uveden nejméně odhad jejich hodnoty x_i , jemu odpovídající nejistota měření $u(x_i)$ vstupní veličiny X_i , koeficient citlivosti c_i a různě velký příspěvek k nejistotě výstupní veličiny $u_i(y)$. Pro každou vstupní veličinu musí být spolu s její hodnotou uveden v tabulce i rozměr.

Příklad formálního uspořádání tabulky použitelný pro případ nekorelovaných vstupních veličin je uveden v tabulce 4.2. Standardní nejistota výsledku měření $u(y)$, která je uvedena v pravém spodním rohu tabulky a je dána druhou odmocninou součtu druhých mocnin příspěvků k nejistotě uvedených v tomto sloupci.

Veličina $X_i ; Y$	Odhad $x_i ; y$	Standardní nejistota $u(x_i)$	Koeficient citlivosti c_i	Příspěvek ke standardní nejistotě $u_i(y)$; nejistota $u(y)$
X_1	x_1	$u(x_1)$	c_1	$u_1(y)$
:	:	:	:	:
X_N	x_N	$u(x_N)$	c_N	$u_N(y)$
Y	Y	-	-	$u(y)$

Tabulka 4.2: Schéma požadovaného uspořádání veličin, příspěvků k nejistotě v rámci analýzy nejistot měření [1], [6]

V kalibračních listech je nutné celkový výsledek měření, skládající se z odhadu y a tomu náležící rozšířené nejistoty U , uvádět ve tvaru $(y \pm U)$. K tomuto vyjádření musí být v běžných případech připojena vysvětlující poznámka ve tvaru:
Uvedená rozšířená nejistota měření je součinem standardní nejistoty měření a koeficientu rozšíření $k=2$, což pro normální rozdělení odpovídá pravděpodobnosti pokrytí asi 95%. Standardní nejistota měření byla určena v souladu s dokumentem EAL R2.

Tam, kde je nutné postupovat v souladu s odvozením koeficientu rozšíření z efektivního počtu stupňů volnosti, musí mít dodatečná poznámka tvar:
Uvedená rozšířená nejistota měření je součinem standardní nejistoty měření a koeficientu rozšíření $k=XX$, což pro t -rozdělení s $veff=YY$ efektivními stupni volnosti

odpovídá pravděpodobnosti pokrytí asi 95%. Standardní nejistota měření byla určena v souladu s dokumentem EAL R2.

Číselná hodnota nejistoty měření musí být uváděna na nejvýše dvě platné cifry. Číselná hodnota výsledku měření se při závěrečném vyjádření standardně zaokrouhluje na pozici nejméně platné cifry nejistoty vztahující se k tomuto výsledku. Při zaokrouhlování je třeba používat běžná pravidla pro zaokrouhlování. Ale pokud by zaokrouhlování vedlo ke snížení hodnoty nejistoty o více než 5%, je nutné použít zaokrouhlení směrem nahoru. [1], [2]

5. STANOVENÍ NEJISTOT MĚŘENÍ DC ODPORU

Nejistoty měření se skládají z nejistoty typu A, která je stanovena statistickou metodou. Do nejistoty typu B jsou zahrnuty nejistoty poměru $\bar{P}_{A/B}$, nejistoty etalonu, nejistoty driftu od poslední kalibrace, nejistoty korekčního faktoru r_C , nejistoty způsobené vlivem teploty v lázni. Dále je možno uvažovat nejistotu, která vzniká při připojení ve svorkách měřeného odporu, ale z důvodu velmi malé hodnoty vzniklého odporu ji lze zanedbat.

5.1 PRACOVNÍ PODMÍNKY

Pro postup výpočtu kalibrace stejnosměrného odporu byla použita metoda přímého porovnání. Dále se použije multimetr Fluke 8508A, referenční etalon R_E a kalibrovaný etalon R_X o stejné nominální hodnotě a stejného provedení, které jsou umístěny v olejové lázni o teplotě $23^\circ\text{C} \pm 0,03$.

Příslušný etalon R_E je dán ze seznamu etalonů a jedná se o etalon Tinsley $R_E=99,99993\Omega$.

V kalibračním listě je uvedena jeho nejistota $U_C = \pm 14\mu\Omega$ pro $k=2$ při teplotě 23°C .

Teplotní koeficient obou odporů je $\delta R_{Etepl}, \delta R_{Xtepl} = -0,07 \text{ m}\Omega/^\circ\text{C}$.

Časový drift etalonu δR_{Edrift} byl určen z předchozích kalibrací $\delta R_{Edrift} = -0,001 \text{ m}\Omega$, s nejistotou $\pm 0,015 \text{ m}\Omega$ a je uveden v seznamu etalonů.

Vzhledem k umístění etalonu v olejové lázni s teplotou udržovanou na $23,00 \pm 0,03^\circ\text{C}$ při známé hodnotě teplotního součinitele $0,07 \text{ m}\Omega/^\circ\text{C}$ je možno spočítat odchylku $\delta R_{Etepl}, \delta R_{Xtepl}$ na $\pm 1,4 \mu\Omega$ pro oba rezistory.

Hodnoty korekčního faktoru r_C byly zjišťovány na stejném multimetru Fluke 8508A a jsou vzájemně korelované, avšak v tomto případě korelace snižuje velikost nejistoty.

Hodnota je vypočtena na základě údajů z dokumentace multimetru Fluke 8508A [3] na $\pm 0,32 \cdot 10^{-6}$ pro každý odečet.

5.2 STANOVENÍ ZDROJŮ NEJISTOT

Při stanovování zdrojů nejistot typu B se pro vlastní výpočet hledané hodnoty kalibrovaného odporu R_X vychází ze vztahu (2.1), který je doplněn o korekční faktor r_C a vznikne tak rovnice:

$$R_X = \bar{P}_{A/B} \cdot R_E \cdot r_C, \text{ kde} \quad (5.1)$$

- R_X - hledaná hodnota odporu kalibrovaného etalonu,
- r_C - korekční faktor rozlišení a stability multimetru,
- R_E - aktuální hodnota referenčního odporu

Při rozsahu teplot od -200°C do 850°C platí pro teplotní závislost měřicího odporu vztah (5.2):

$$R_T = R_0 (1 + \alpha \Delta T + \beta \Delta T^2 + \gamma \Delta T^3) \quad (5.2)$$

Pro výpočet hodnoty nejistot kalibrovaného odporu R_X není nutné uvažovat vztah (5.2), protože teplota při kalibraci se pohybuje okolo 20°C . Vyšší mocniny rozdílu teplot ΔT , není nutné do výpočtu zahrnovat, protože ovlivňují výpočet nejistot velmi nepatrně a lze je tedy zanedbat, proto se vychází z obecně známého vztahu závislosti elektrického odporu na teplotě ve tvaru (5.3):

$$R_T = R_0 (1 + \alpha \Delta T), \text{ kde} \quad (5.3)$$

- R_T - odpor při teplotě T_I
- R_0 - odpor při teplotě T_0
- α - teplotní součinitel elektrického odporu
- ΔT - rozdíl teplot

Po dosazení vztahu závislosti elektrického odporu na teplotě (5.3) do rovnice (5.1) vznikne vztah:

$$R_X (1 + \alpha_X \Delta T) = \bar{P}_{A/B} \cdot R_E \cdot r_C (1 + \alpha_E \Delta T) \quad (5.4)$$

Protože je v tomto případě rozdíl teplot ΔT nulový, ale nejistota rozdílů teplot nenulová, musí se tato nejistota zahrnout do vzorce (5.4) pro výpočet kalibrovaného odporu R_X :

$$R_X + R_X \cdot \alpha_X \cdot 0 + \delta R_{Xtepl} = \bar{P}_{A/B} \cdot r_C (R_E + R_E \cdot \alpha_E \cdot 0 + \delta R_{Edrift} + \delta R_{Ekal} + \delta R_{Etepl})$$

Po vyjádření celkové hodnoty R_X vznikne rovnice (5.5):

$$R_X = \bar{P}_{A/B} \cdot r_C \cdot (R_E + \delta R_{Edrift} + \delta R_{Ekal} + \delta R_{Etepl}) - \delta R_{Xtepl} \quad (5.5)$$

δR_{Edrift} - drift od poslední kalibrace R_E ,

δR_{Ekal} - nejistota hodnoty etalonu R_E uvedená v kalibračním listě,

δR_{Etepl} - změna hodnoty etalonu R_E vlivem změny teploty v lázni,

δR_{Xtepl} - změna hodnoty kalibrovaného odporu R_X vlivem změny teploty v lázni

a okolí,

$\bar{P}_{A/B}$ - průměrná hodnota poměru n počtu měření a je veličinou nejistoty typu A

5.3 VÝPOČET NEJISTOT

Pro výpočet standardní nejistoty typu A kalibrovaného odporu R_X , slouží naměřená data poměrů napětí pro kladnou a zápornou polaritu proudu, které jsou uvedeny v tabulce 5.1. Z naměřených hodnot poměrů napětí pro kladnou a zápornou polaritu proudu se vypočítají dle vztahu (4.1) jednotlivé průměry poměrů $P_{A/B}(i)$.

Počet měření n	Poměr + [-]	Poměr - [-]	Poměr $P_{A/B}(i)$ [-]
1	1,0001188	1,0001186	1,0001187
2	1,0001191	1,0001189	1,0001190
3	1,0001185	1,0001187	1,0001186
4	1,0001183	1,0001185	1,0001184
5	1,0001186	1,0001188	1,0001187
6	1,0001186	1,0001188	1,0001187
7	1,0001185	1,0001187	1,0001186
8	1,0001185	1,0001187	1,0001186
9	1,0001190	1,0001188	1,0001189
10	1,0001187	1,0001189	1,0001188

Tabulka 5.1: Stanovení poměrů $P_{A/B}(i)$

Z jednotlivých poměrů napětí $P_{A/B}(i)$, uvedených v tabulce 5.1, se vypočítá dle vztahu (4.1) průměrná hodnota poměrů napětí $\bar{P}_{A/B}$:

$$\bar{P}_{A/B} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n P_{A/B}(i) = 1,0001187 \quad (5.6)$$

Standardní nejistota poměrů napětí $u(\bar{P}_{A/B})$ kalibrovaného odporu R_X , která je typu A, se určí jako výběrová směrodatná odchylka průměrů poměrů napětí $\bar{P}_{A/B}$ dle vztahu (4.2):

$$u(\bar{P}_{A/B}) = s(\bar{P}_{A/B}) = \sqrt{\frac{1}{n \cdot (n-1)} \sum_{i=1}^n (P_{A/B}(i) - \bar{P}_{A/B})^2} = 5,375 \cdot 10^{-8} \quad (5.7)$$

Pro jednotlivé vstupní veličiny $\bar{P}_{A/B}$, R_E , δR_{Ekal} , δR_{Edrift} , r_C , δR_{Etepl} , δR_{Xtepl} se určí jednotlivé koeficienty citlivosti c_i dle vztahu (4.11) jako hodnota parciální derivace funkce f dle vstupní veličiny X_i pro odhad její hodnoty x_i :

$$c_1 = \frac{\partial R_X}{\partial \bar{P}_{A/B}} = r_C \cdot (R_E + \delta R_{Edrift} + \delta R_{Ekal} + \delta R_{Etepl}) = 1(99,99993 - 0,001 \cdot 10^{-3} + 0 + 0) \approx 100$$

$$c_2 = \frac{\partial R_X}{\partial R_E} = \bar{P}_{A/B} \cdot r_C = 1,0001187 \cdot 1 \approx 1$$

$$c_3 = \frac{\partial R_X}{\partial R_{Ekal}} = \bar{P}_{A/B} \cdot r_C = 1,0001187 \cdot 1 \approx 1$$

$$c_4 = \frac{\partial R_X}{\partial R_{Edrift}} = \bar{P}_{A/B} \cdot r_C = 1,0001187 \cdot 1 \approx 1$$

$$c_5 = \frac{\partial R_X}{\partial r_C} = \bar{P}_{A/B} \cdot (R_E + \delta R_{Edrift} + \delta R_{Ekal} + \delta R_{Etepl}) =$$

$$= 1,0001187(99,99993 - 0,001 \cdot 10^{-3} + 0 + 0) \approx 100$$

$$c_6 = \frac{\partial R_X}{\partial R_{Etepl}} = \bar{P}_{A/B} \cdot r_C = 1,0001187 \cdot 1 \approx 1$$

$$c_7 = \frac{\partial R_X}{\partial R_{Xtepl}} = 1$$

Z vypočtených hodnot citlivostních koeficientů se sestaví tabulka 5.2, která obsahuje jednotlivé veličiny, odhadů, standardních nejistot, koeficientů citlivosti a příspěvků k nejistotě v rámci analýzy nejistot měření.

Veličina	Hodnota	Standardní nejistota	Pravděpod. rozdělení	Citlivostní koeficient c_i	Příspěvek k nejistotě
$\bar{P}_{A/B}$	1,0001187	$5,375 \cdot 10^{-8}$	A normální	100	$5,375 \times 10^{-6} \Omega$
R_E	99,99993 Ω	-	normální		0
δR_{Ekal}	0	0,014 m Ω	normální	1	$1,4 \times 10^{-5} \Omega$
δR_{Edrift}	-0,001 m Ω	8,66 $\mu\Omega$	rovnoměrné	1	$8,66 \times 10^{-6} \Omega$
r_C	1,000000	$0,32 \times 10^{-6}$	trojúhelníkové	100	$32 \times 10^{-6} \Omega$
δR_{Etepl}	0	1,4 $\mu\Omega$	rovnoměrné	1	$1,4 \times 10^{-6} \Omega$
δR_{Xtepl}	0	1,4 $\mu\Omega$	rovnoměrné	1	$1,4 \times 10^{-6} \Omega$
R_X	100,0118 Ω				$36,4 \times 10^{-6} \Omega$

Tabulka 5.2: Standardní nejistoty, koeficienty citlivosti a příspěvky k nejistotě v rámci analýzy nejistot měření

Výpočet odporu kalibrovaného etalonu R_X se provede s hodnotami z tabulky 5.2 podle vztahu (5.1):

$$R_X = \bar{P}_{A/B} \cdot R_E \cdot r_C = 1,0001187 \cdot 99,99993 \cdot 1 = 100,0118\Omega$$

Vzhledem ke skutečnosti, že jednotlivé příspěvky nejistot jsou nekorelované, lze celkový příspěvek kombinované nejistoty u_C vyjádřit podle vztahu (4.7) jako odmocnina ze součtu druhých mocnin jednotlivých příspěvků nejistot:

$$u_C = \sqrt{u_{P_{A/B}}^2 + u_{R_E}^2 + u_{\delta R_{Ekal}}^2 + u_{\delta R_{Edrift}}^2 + u_{r_C}^2 + u_{\delta R_{Etepl}}^2 + u_{\delta R_{Xtepl}}^2} = 36,4 \cdot 10^{-6} \Omega$$

Pro normální rozdělení a pravděpodobnost pokrytí 95% se použije koeficient rozšíření $k=2$ a dle vztahu (4.18) se vypočte rozšířená nejistota U :

$$U = k \cdot u_C = 2 \cdot 36,4 = 72,8\mu\Omega$$

Výsledná hodnota kalibrovaného odporu R_X a rozšířená nejistota U bude v kalibračním listě uvedena (**100,0118 ± 0,000 073**) Ω

6. EXPERIMENTÁLNÍ ČÁST

Tato část práce se zaměřuje na vytvoření automatizovaného výpočtu hodnoty kalibrovaného etalonu R_X a výpočet nejistot měření z naměřených dat, který je proveden v programu Microsoft Excel, kde se ze zadaných dat postupně vypočte hledaná hodnota kalibrovaného odporu R_X a výsledná nejistota měření U . Program se skládá ze **Záznamu o měření** a **Kalibračního listu**.

6.1 POPIS ZÁZNAMU O MĚŘENÍ

Záznam o měření je vytvořen v programu Microsoft Excel a obsahuje tyto informace:

Datum, kdy byla provedena kalibrace etalonu R_X , viz obrázek 6.1.

Hodnota teploty vzduchu v klimatizované laboratoři, která je určena s odchylkou $\pm 0,5$ °C, kde proběhla kalibrace etalonu R_X , viz obrázek 6.1.

Hodnota teploty v olejové lázni, která je umístěna v klimatizované laboratoři, která je určena s odchylkou $\pm 0,03$ °C. Pokud není možno umístit etalonový odpor R_E nebo kalibrovaný odpor R_X v olejové lázni, je hodnota teploty uvedena jako nulová, viz obrázek 6.1.

Hodnota relativní vlhkosti vzduchu v klimatizované laboratoři, která je určena s odchylkou ± 15 %, viz obrázek 6.1.

Hodnota porovnávacího proudu I , viz obrázek 6.1.

	A	B	C
1	Datum měření	1.1.2010	
2	Teplota vzduchu	22,0 °C	(22 ± 0,5) °C
3	Teplota olejové lázně	0,00 °C	(0 ± 0,03) °C
4	Relativní vlhkost	55,00 %	(55 ± 15) %
5	Porovnávací proud	1	1 mA
6			

Obrázek 6.1: Vstupní data

Informace o kalibrovaném odporu R_X - zákazník, jeho adresa, měřidlo, výrobce, typ, jmenovitá hodnota, výrobní číslo, viz obrázek 6.2.

Zákazník	MEOP s.r.o.	
	Arnošta z Pardubic 27	
	530 02 Pardubice	
Měřidlo	Etalon elektrického odporu	
Výrobce	Tinsley	
Typ	5685A	
Jmen. hodnota	100Ω	
Výrobní číslo		268797

Obrázek 6.2: Informace o zákazníkovi

Tabulka poměrů napětí obsahuje naměřené hodnoty poměrů napětí pro kladnou a zápornou polaritu proudu, viz obrázek 6.3. Z jednotlivých poměrů napětí kladné a záporné polarity proudu je vždy vypočten průměr těchto dvou poměrů $\bar{P}_{A/B}(i)$. Z průměru poměrů $\bar{P}_{A/B}(i)$ je vypočten dle vztahu (4.1) celkový průměr poměrů napětí $\bar{P}_{A/B}$. Z celkového průměru poměrů napětí $\bar{P}_{A/B}$ a jednotlivých průměrů poměrů napětí $\bar{P}_{A/B}(i)$ se vypočte dle vztahu (4.2) standardní nejistota typu A jako výběrová směrodatná odchylka $u_{(A)}$.

7	Počet měření	Polarita +	Polarita -	$P_{A/B}(i)$	
8	1	1,00011871	1,00011870	1,00011871	
9	2	1,00011910	1,00011900	1,00011905	
10	3	1,00011861	1,00011860	1,00011861	
11	4	1,00011841	1,00011840	1,00011841	
12	5	1,00011870	1,00011870	1,00011870	
13	6	1,00011870	1,00011870	1,00011870	
14	7	1,00011860	1,00011860	1,00011860	
15	8	1,00011861	1,00011860	1,00011861	
16	9	1,00011890	1,00011890	1,00011890	
17	10	1,00011881	1,00011880	1,00011881	
18					
19			$\bar{P}_{A/B}$	1,00011871	
20			$u_{(A)}$	5.657468023E-08	
21					

Obrázek 6.3: Poměry napětí

Informace o etalonu R_E - Pomocí pole se seznamem byl vytvořen rolovací seznam, viz obrázek 6.4, který umožňuje výběr použitého etalonu R_E , podle jmenovité hodnoty a výrobního čísla etalonu R_E ze seznamu etalonů. Tímto výběrem

se do záznamu o měření doplní informace o tomto etalonu, jako jsou pořadové číslo, jmenovitá hodnota, výrobce, typ, sada, výrobní číslo, datum poslední kalibrace, číslo posledního kalibračního listu, datum příští kalibrace, nominální hodnota, nejistota pro $k=2$, porovnávací proud / napětí, teplotní koeficient, umístění v laboratoři, poznámky.

7	Počet měření	Polarita +	Polarita -	$P_{A,B}(i)$	
8	1	1,00011871	1,00011870	1,00011871	
9	2	1,00011910	1,00011900	1,00011905	
10	3	1,00011861	1,00011860	1,00011861	
11	4	100 Ω v.č. 268785	841	1,00011840	1,00011841
12	5	100 Ω v.č. 9078496	870	1,00011870	1,00011870
13	6	100 Ω v.č. 153079	870	1,00011870	1,00011870
14	7	100 Ω v.č. 166390	860	1,00011860	1,00011860
15	8	100 Ω v.č. 205761	861	1,00011860	1,00011861
16	9	100 Ω v.č. 205809	890	1,00011890	1,00011890
17	10	100 Ω v.č. 268797	881	1,00011880	1,00011881
18		100 Ω v.č. 270090			
19		100 Ω v.č. 1001852			
20		1 k Ω v.č. 169613			
21		1 k Ω v.č. 169835			
22		1 k Ω v.č. 169844		$P_{A,B}$	1,00011871
23		1 k Ω v.č. 174738		$u(A)$	5,657468023E-08
24		1 k Ω v.č. 174934			
25		1 k Ω v.č. 268690			
26		1 k Ω v.č. 269792			
27		1 k Ω v.č. 9113378			
28		10 k Ω v.č. 093850			
29		10 k Ω v.č. 093887			
30		10 k Ω v.č. 149058			
31		100 Ω v.č. 270090			
32	ID		Jmenovitá hodnota [Ω]	Výrobce	Typ
33	45		100,000 0	Tinsley	5685A
34					

Obrázek 6.4: Rolovací seznam pro výběr etalonu R_E

Výběr olejové lázně - pomocí pole se seznamem byl vytvořen rolovací seznam, viz obrázek 6.5, který umožňuje zadat, zda byl kalibrován a etalonový odpor R_X , R_E v olejové lázni nebo na vzduchu.

R_X	v olejové lázni	Kalibrováný odpor umístěný v olejové lázni v klimatizované laboratoři
R_E	v olejové lázni	pomocí číslicového multimetru Fluke 8508A porovnán se shora uvedeným
	v olejové lázni	etalonem umístěným v olejové lázni v klimatizované laboratoři.
	na vzduchu	

Obrázek 6.5: Výběr umístění kalibrovaného a etalonového odporu R_E a R_X

Výběr jména - pomocí pole se seznamem byl vytvořen rolovací seznam, viz obrázek 6.6, který umožňuje výběr jména osoby, která kalibraci provedla.

I	J	
Kalibraci provedl:		
Ing. Lubomír Mičánek	Ing. Lubomír Mičánek	
Ing. Pavel Novák		
Ing. Lubomír Mičánek		
Ing. Pavel Novák		
Ing. Pavel Novák		

Obrázek 6.6: Výběr jména

Tabulka výpočtů nejistot - obsahuje hodnoty jednotlivých veličin jako jsou průměr poměru napětí $\bar{P}_{A/B}$, hodnota etalonového odporu R_E , hodnota nejistoty etalonu R_E uvedená v kalibračním listě δR_{Ekal} , hodnota driftu od poslední kalibrace etalonu R_E δR_{Edrift} , korekční faktor rozlišení a stability multimetru Fluke 8508A r_C , změna hodnoty etalonu R_E vlivem změny teploty v lázni δR_{Etepl} , změna hodnoty kalibrovaného odporu R_X vlivem změny teploty v lázni a okolí δR_{Xtepl} , jednotlivé příspěvky standardní nejistoty, pravděpodobnostní rozdělení, citlivostní koeficienty c , příspěvek k nejistotě, výsledná hodnota kalibrovaného odporu R_X , výsledná hodnota kombinované nejistoty u_C .

Hodnota odporu kalibrovaného odporu R_X - číselná hodnota výsledku měření R je brána z tabulky výpočtů nejistot a je zaokrouhlena na pozici nejméně platné cifry výsledné rozšířené nejistoty U . Při zaokrouhlování se používají běžná pravidla pro zaokrouhlování.

Výsledná rozšířená nejistota - tato hodnota je vypočtena s pravděpodobností pokrytí 95% a číselná hodnota rozšířené nejistoty měření U je uváděna na nejvýše dvě platné cifry.

6.2 KALIBRAČNÍ LIST

Kalibrační list je tvořen ze stálých dat, které se v něm nacházejí pokaždé a z dat, které se do kalibračního listu přesouvají ze záznamu o měření. Kalibrační list se skládá ze dvou stran jak je vidět na obrázku 6.7, 6.8.

První strana kalibračního listu obsahuje tyto informace:

Pracoviště – obsahuje informace o laboratoři, ve které proběhla kalibrace, adresu Českého metrologického institutu a označení oddělení stejnosměrných a nízkofrekvenčních elektrických veličin.

Číslo kalibračního listu - 6011-KL-U426-10 - skládá se z označení laboratoře, označení, že se jedná o kalibraci, číslo kalibrace v pořadí, rok kalibrace.

Datum vystavení - jedná se o datum, kdy byl kalibrační list vytvořen.

Informace o zákazníkovi se skládá se z názvu organizace a adresy.

Informace o měřeném odporu - obsahuje měřidlo, výrobce, typ, jmenovitou hodnotu a výrobní číslo kalibrovaného odporu R_X .

Použitý etalon - informace o použitém etalonovém odporu R_E .

Datum kalibrace - jedná se o datum, kdy byla kalibrace provedena.

Kalibraci provedl - obsahuje jméno osoby, která kalibraci provedla.

Vedoucí oddělení - obsahuje jméno vedoucí osoby.

Druhá strana kalibračního listu obsahuje tyto informace:

Kalibrační postup obsahuje informace, jestli byl kalibrovaný odpor R_X a etalon R_E umístěný při kalibraci v olejové lázni nebo na vzduchu a informace o zvoleném postupu kalibrace.

Podmínky prostředí - zde je uvedena jaká byla teplota v laboratoři, relativní vlhkost vzduchu, teplota olejové lázně v době kalibrace.

Výsledky kalibrace - obsahuje hodnotu porovnávacího proudu I , vypočtenou hodnotu kalibrovaného odporu R_X , určenou hodnotu výsledné rozšířené nejistoty měření U .

Nejistoty měření - zde je uvedena vysvětlující poznámka o postupu výpočtu nejistot měření podle dokumentu EA-4/02.

	A	B	C	D	E	F
1			Kalibrační laboratoř č. 2202 akreditovaná Českým institutem pro akreditaci, o.p.s.			
2	Pracoviště :	Oblastní inspektorát Brno, Okružní 31, 638 00 Brno				
3		Oddělení ss a nf elektrických veličin, tel.: +420 545 555 208, fax +420 545 555 183				
4	KALIBRAČNÍ LIST					
5	6011-KL-U594-10					
6						
7	Datum vystavení :	2.1.2010			List 1 ze 2 listů	
8						
9						
10	Zákazník :	MEOP s.r.o.				
11		Arnošta z Pardubic 27				
12		530 02 Pardubice				
13						
14						
17						
18	Měřidlo :	Etalon elektrického odporu				
19	Výrobce :	Tinsley				
20	Typ :	5685A				
21	Jmen. hodnota :	100Ω				
22	Výrobní číslo :	268797				
23						
24						
25		Výsledky kalibrace uvedené v tomto kalibračním listě byly získány za podmínek a				
26		s použitím postupů uvedených v tomto kalibračním listu.				
27						
28						
29	Použité etalony :	Etalon elektrického odporu 5685A 100Ω, v.č. 268797, kal.list č. 1011-KL-0010-09				
30						
31		Použitý etalon má metrologickou návaznost na (mezi)národní etalony.				
32						
33						
34	Datum kalibrace :	1.1.2010				
35						
36						
37						
38	Kalibraci provedl :					Vedoucí oddělení:
39		Ing. Lubomír Mičánek Ing. Pavel Novák				Ing. Jiří Streit
40						
41	Tento dokument nesmí být bez písemného souhlasu provádějící laboratoře rozmnožován jinak než v celkovém počtu listů					

Obrázek 6.7: První strana kalibračního listu

	A	B	C	D	E	F	G	H
1								
2								
3	Kalibrační postup :	Kalibrovaný odpor umístěný v olejové lázni v klimatizované laboratoři						
4		byl pomocí číslicového multimetru Fluke 8508A porovnán se shora uvedeným						
5		etalonem umístěným v olejové lázni v klimatizované laboratoři.						
6		Při kalibraci bylo postupováno dle metodického postupu č 131-MP-C005.						
7								
8								
9								
10	Podmínky prostředí :	teplota v laboratoři :	(22 ± 0,5) °C					
11		rel.vlhkost vzduchu:	(55 ± 15) %					
12		teplota olejové lázně:	(22 ± 0,03) °C					
13								
14	Výsledky kalibrace :	Podle naměřených hodnot a jejich zpracování byla v době kalibrace hodnota						
15		kalibrovaného odporu při uvedeném stejnosměrném proudu :						
16								
17		porovnávací proud:	1 mA					
18			$R_{23} = 100,0114757 \Omega$					
19								
20								
21		Výsledná rozšířená nejistota měření:						
22								
23			$U = 0,20002 \Omega$					
24								
25								
26								
27								
28	Nejistoty měření :	Uvedená rozšířená nejistota měření je součin standardní nejistoty měření						
29		a koeficientu rozšíření $k = 2$, což pro normální rozdělení odpovídá						
30		pravděpodobnosti pokrytí přibližně 95%.						
31		Standardní nejistota měření byla určena v souladu s dokumentem EA-4/02.						
32								
33								
34								
35								
36		Konec kalibračního listu.						
37								
38								
39								
40								
41								
42								
43								
44								
45								
46								
47								
48								
49								
50								
51								
52								
53								
54								
55								
56	<i>Tento dokument nesmí být bez písemného souhlasu provádějící laboratoře rozmnožován jinak než v celkovém počtu</i>							

Obrázek 6.8: Druhá strana kalibračního listu

7. ZÁVĚR

V této bakalářské práci je popsána teorie průběhu a zásad měření stejnosměrného elektrického odporu v laboratoři Českého metrologického institutu v Brně. Práce dále obsahuje popis záznamu o měření a kalibračního listu. Dále je v práci popsán postup výpočtu kalibrovaného odporu, při uvedeném stejnosměrném proudu, a rozšířené nejistoty měření stejnosměrného odporu.

Nejistoty měření jsou velmi rozsáhlá oblast, a proto je orientace v této problematice složitá, protože obsahuje velké množství odborných termínů. Pro začátečníka je velmi náročná k pochopení i k jejich následnému určení. Různá symbolika od autorů, která je v odborné literatuře použita, také zhoršuje přehlednost daného tématu.

Vytvořená práce v programu Microsoft Excel navazuje na program vytvořený v prostředí TestPoint, odkud jsou brána naměřená data, protože program v prostředí LabVIEW zatím nebyl vytvořen.

8. SEZNAM SYMBOLŮ, VELIČIN A ZKRATEK

- $\check{C}MI$ - Český metrologický institut v Brně
- R_X - hledaná hodnota kalibrovaného odporu
- R_E - hodnota etalonového odporu
- $\bar{P}_{A/B}$ - průměrná hodnota dílčích odečtů poměrů A/B pro obě polarity měřicího proudu
- X_i - vstupní veličina
- $\bar{x}$ - výběrový průměr
- x_i - měřená hodnota vstupní veličiny X_i
- n - počet měření
- $s_{\bar{x}}$ - výběrová směrodatná odchylka
- $u_A(x_i)$ - standardní nejistota typu A odhadu x_i vstupní veličiny X_i
- $u_B(x_i)$ - standardní nejistota typu B odhadu x_i vstupní veličiny X_i
- $u_C(x_i)$ - standardní kombinovaná nejistota
- $u^2(y)$ - druhá mocnina standardní nejistoty odhadu y výstupní veličiny
- $u_i^2(x_i)$ - druhá mocnina jednotlivých složek nejistot x_i vstupní veličiny
- Y - výstupní veličina
- y - odhad výstupní veličiny Y
- c_i - koeficient citlivosti odpovídající odhadu hodnoty x_i vstupní veličiny
- p_i - hodnoty koeficientů citlivosti
- U - rozšířená nejistota
- k - koeficient rozšíření
- r_C - korekční faktor rozlišení a stability multimetru
- I - porovnávací proud
- r_C - korekční faktor rozlišení a stability multimetru,
- R_T - odpor při teplotě T_I
- R_0 - odpor při teplotě T_0
- α - teplotní součinitel elektrického odporu
- ΔT - rozdíl teplot

δR_{Edrift} - drift od poslední kalibrace R_E ,

δR_{Ekal} - nejistota hodnoty etalonu R_E uvedená v kalibračním listě,

δR_{Etepl} - změna hodnoty etalonu R_E vlivem změny teploty v lázni,

δR_{Xtepl} - změna hodnoty kalibrovaného odporu R_X vlivem změny teploty v lázni

a okolí.

9. SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- [1] ČIA, *EA 4/02 Vyjadřování nejistot měření při kalibracích* [online]. Praha, 2001. Dostupný z WWW:
< http://www.cia.cz/files/01_08-P001%20EA%2004_02_20061023.pdf >.
- [2] *Guide to the Expression of Uncertainty in Measurement*, first edition, september 2008, corrected and reprinted 1995, International Organization for Standardization (Geneva, Switzerland)
- [3] Fluke corporation, *8508A Reference Multimeter, Users Manual*, 2008.
Dostupný z WWW:
< http://assets.fluke.com/manuals/8508A_umeng0400.pdf >
- [4] ČMI. *Kalibrace stejnosměrných elektrických odporů*. Interní pracovní postup ČMI. Brno, 2006
- [5] ČEJKA, M. *Stručný úvod do problematiky nejistot měření*, Brno
- [6] VDOLEČEK, F.; PALENČÁR, R.; HALAJ, M. *Nejistoty v měření I-V*. Cyklus článků. *Automa*, 2001-2002, roč.7-8, ISSN 1210-9592

10. PŘÍLOHY

10.1 OBSAH CD

- Program v Microsoft Excel
- Bakalářská práce v elektronické podobě